

Краями Грузії. У пошуках скарбу країни вовків
Олексій Бобровников

Цілюще гірське повітря, квітуча земля, п'янке вино, дивовижні легенди, яскраві звичаї та відчайдушна гостинність... Забудьте про час, ви – у Грузії! Разом з автором вирушайте в мандрівку цією неймовірною країною: від Тбілісі до Батумі, з Колхиди до Местії і Вільної Сванетії, гірською Аджарією і країною пшавів... Вісім маршрутів, якими пройшов автор. Чарівні легенди, відомі й малознані. Дивні традиції. Прості та водночас неймовірні люди, які зустрілися на його шляху...

Своєрідний путівник Кавказом, сповнений іскристого гумору та справжньої любові до цієї землі, захопить вас із першої сторінки, і, як і автор, ви до безтями закохаетесь у країну величних гір, кришталевих джерел і справжніх людей...

Олексій Бобровников

Краями Грузії. У пошуках скарбу країни вовків

Переклад з російської Дмитра Мамчура

Художник Коба Самхарадзе

Фотографії Олексія Бобровникова

В оформленні книжки використано репродукцію дагеротипа ХІХ ст. А. Роїнашвілі Національний музей Грузії)

© Бобровников О., 2015

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2015

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

Про автора

Олексій Бобровников – журналіст, автор документальних фільмів.

Проходив стажування в агентстві «Рейтер» на курсах для міжнародних кореспондентів в Бейруті.

За фільм-розслідування «Вакцини: бізнес на страху» 2009 року отримав спеціальний приз міжнародного фестивалю DetectiveFEST (проводився в Москві за підтримки ООН).

Навесні 2011 року вийшов в ефір фільм «Катинь: листи з раю», присвячений загибелі польських офіцерів за часів сталінського режиму. Фільм було створено знімальною групою Олексія Бобровникова за підтримки та фінансування посольства Республіки Польща в Україні.

У 2011–2013 роках жив і працював на Кавказі.

Нині працює спеціальним кореспондентом телеканалу 1+1.

Замість передмови

Страх мандрівника

В аеропорту думаєш лише про три речі: про паспорт, про місце, де лежать гроші, і про посадковий талон. Сама думка про втрату хоча б одного з цих атрибутів кидає в холодний піт.

Лише три предмети, але страх загубити їх переслідує тебе щосекунди.

Мандрівник нервово поплескує себе по кишені. Гаманець на місці, але цього замало. Секунду по тому параноїк-повітроплавець крадькома зазирає всередину й великим пальцем, як колоду карт, прогортає хрусткі купюри.

Ніби тут, серед юрмища транзитних аферистів, які летять казна-звідки й куди, чатує злодюжка-телепат, здатний обчистити тебе самим зусиллям думки.

Гроші. Паспорт. Посадковий талон...

Саме в аеропорту, як ніде інде, страх втратити ці найголовніші в житті папірці буває таким концентрованим.

У своєму звичному ареалі проживання, на суші, ми звикли турбуватися одночасно про тисячі речей: про залишки на карткових рахунках, про світлофори, про звіти з доставки СМС-повідомлень; про поштові скриньки, зламані чи забуті до них паролі, позавчорашні дзвінки без відповіді.

Проте тут, на станції «земля-повітря», тривога, що мучить подорожнього, змушує його знову і знову бгати в долоні посадковий талон.

Цей жах набагато сильніший за нав'язливі передчуття авіакатастрофи. Адже мандрівника, який вирушає в довгу путь, лякають аж ніяк не теракти чи турбулентність. Понад усе на світі він боїться повернутися додому...

Маршрут 1

Вік-енд у Тбілісі

Під час якого мене виселяють з готелю і я опиняюся в гостях у правнучки грузинського царя

...Ясное небо Грузии, горный воздух, тень ореховых деревьев гораздо здоровее и приятнее, чем цвет небес зелено-бледный, мшистые болота, и тщедушные елки, и березки большей части русских губерний.

Кавказький календар за 1848 рік

Місто, яке любить тебе

Не знаю, що це – інша концентрація кисню в повітрі, інша формула води? Хмари, які зависли над горами, виглядають твердішими, ніж зазвичай. Чи річ у контрастності?

У Тбілісі твердо стелять хмари. Отже, тут буде м'яко спати?

Забравши паспорт із рук дуже некрасивої, але шляхетної грузинки з теплими очима, я пішов по валізи.

«Tbilisi. The city that loves you», – сповіщає напис на розсувних дверях аеропорту, до яких я штовхаю навантажений речами візок.

Двері відчинилися перед носом.

Переді мною стоїть друг.

– Я повернувся, – кажу йому.

Я не кажу «приїхав».

І так зрозуміло.

Колись, щасливий і безтурботний, я приїжджав до Тбілісі, щоб поділитися цими відчуттями з тими, кого люблю.

Цього разу я повернувся порожнім: ані людей, ані зобов'язань; у мене навіть немає зворотного квитка. Я не знаю, коли назад. Чесно кажучи, навіть не впевнений, чи треба назад узагалі.

– Як ти? – запитує друг.

Щоб відповісти комусь на запитання «Як ти?», слід спершу поставити його собі самому. Поставити і не боятися почути відповідь. Виходячи з магазину й поповнивши рахунок грузинського телефону, я отримав її.

«Як ти?» – повторив, звертаючись до самого себе.

«Неначе відкрив очі – і вдома», – відповів внутрішній голос.

Скучний дворик

– Мы искали для тебя хороший скучный дворик... Хороший тихий дворик, – уточнив мій друг. (Перекладати українською грузина, який говорить російською з кавказською мелодикою, – дуже невдячна справа, тож нехай читач пробачить автору строкатість тексту, сплетеного часто-густо з ниток різних кольорів.)

– Годиться, – відповідаю сміючись.

У перші дні по приїзді я шукав спокійне місце, щоб вивчити матеріали й розробити маршрут.

Мій план – написати цикл репортажів про найвіддаленіші території і традиції, що збереглися в Грузії всупереч радянській владі, неокapіталізму та цивілізації як вона є.

Інтуїція й досвід минулих мандрівок підказували, що збереглося чимало.

Якщо вірити почутому і прочитаному в Тбілісі, то під час подорожі вдасться стати свідком обрядів із масовими жертвоприношеннями; побачити церкви, де службу правлять не священики, а сільські старійшини; храм таємного церковного ордену, про який нічого не відомо, крім назви містечка і прізвища людини – його останнього адепта і єдиної сполучної ланки із зовнішнім світом. У Тбілісі мені розповідали навіть про циганського короля, який буцімто оселився в горах грузинської провінції Аджарія. Його вельможність ніхто не бачив особисто, але, подекуять, якась журналістка вже вирушала на його пошуки. Дівчина зникла, і останні два роки про неї у Тбілісі ніхто не чув.

Будь-яка з історій, почутих у місті, може виявитися сенсацією або ж елегантною вигадкою. (Пригадую мою епопею з цацалі – таємничим обрядом горян, про який розповім згодом. Може, і цього разу все виявиться таким самим заплутаним і незрозумілим, як тоді, коли ми вирушили на пошуки ритуалу, за самісіньку згадку про який письменника минулого сторіччя мало не позбавили життя.)

Готуючись до подорожі, я оселився в італійському дворіку в одному зі старих районів Тбілісі. Моя кімната на третьому поверсі – це горище з видом на стару лапату акацію і двір, де мешканці цілодобово спостерігають за життям один одного, роблять зауваження, критикують політиків і сукню сусідки, ходять пити чай до чужих покоїв, де двері не зачиняються ні на хвилину, скандалять, іноді б'ються.

– Ти міняеш житло? – спитав у мене якось знайомий грузин.

– Так, переїжджаю в інший двір.

– Поліцію викликали? – перепитує він.

– Чому? – здивувався я.

– Коли тут хтось міняє житло, зазвичай викликають поліцію, – філософськи зазначає мій друг.

Коли б знали римляни чи веронці, що тбіліські патіо мають назву «італійських», вони б дуже здивувалися: так живуть лише в Грузії.

Сніданок у Тбілісі

Если хотите видеть все видоизменения уличной жизни, то вставайте с рассветом и идите по городу. Утром тихо и спокойно, лавки еще закрыты, и потому движения мало. Только грузинские арбы с дровами, привозимые из дальних лесов, наполняют площади. Сонный грузин медленно плетется по улицам с кувшином молока и во все горло кричит дили-рдзе! (утреннее молоко!)

З номера газети «Кавказ» за 1851 рік

Ранок. Близько десятої. Хтось опановує гру на фортепіано. Права рука – у першій октаві.

Як не дивно, звук не дратує. Чи то учень не настільки бездарний, чи то... Та це ж синтезатор!

З винаходом синтезаторів-самограїв сусіди майбутніх музикантів не посивіють так рано, як у часи стареньких, вічно розстроєних піаніно.

На балконі навпроти молода мати ходить туди-сюди, штовхаючи візочок із нерухомим білим згортком. Раптом сувій оживає. Руки матері хапають це

нове, переривчасте джерело звуку. У верхньому регістрі тепер уже обидві руки.

– Мацо-они, малако, творог, яйца, зелень! – кричить жінка, яка розносить по дворах свіжі домашні наїдки.

Тим, хто живе в італійських двориках, а не в дорогих готелях, сніданок подають одразу на стіл.

– У вас є сир? – запитую.

– Ні, сир не ношу. Сир заважкий... Мацо-оні, малако!.. – Усміхнена, вона продовжує соло.

Купую банку мацоні – густого, як сметана, йогурту домашнього приготування.

З гарячим грузинським хлібом, крихтою пряної сванської солі й селянським маслом – це найсмачніший сніданок, який лише можна собі уявити. Що ж до свіжого хліба, то в центрі міста його завжди можна купити в пекарні за рогом.

Базар на Сухому мосту

Щоранку дорогою в бібліотеку проходжу повз тбіліський «Сухий міст».

Це найбільший сувенірний ринок на Кавказі, де розпродають залишки розкоші старовинних княжих родин, а також усілякий мотлох і релікти радянської доби.

Упродовж останніх десятиліть сюди звозять стародавні кинджали (бутафорські й правдиві), шаблі, срібні ложки, глиняні горщики, портрети вождів і картини олією; перстеники, старі люстри, розібрані, продавані по скельцю тому, в кого немає грошей на новий світильник, або ж просто шкода розлучитися з пам'яттю.

– Старие афіши, пакупаем старие афіши!

– Ордена, медалі, ордена...

– Скільки? – запитує молода, збіса гарненька туристка, схожа на циганку, вказуючи на патронташ, що висить поруч із до дірок протоптаним килимом й мініатюрною дитячою залізницею марки Piko.

– Шістнадцятий! – озивається власник товару.

– Що – «шістнадцятий?» – дивується та.

– Калібр, – відповідає він.

Ось на дереві висять прадавні хевсурські обладунки та мечі, точнісінько як на старовинних дагеротипах. Поруч – блискучий набір інструментів сільського хірурга; грамофон із заіржавілим рупором і платівки до нього, що лежать поруч, на землі; платівки, котрі вже ніколи не гратимуть після років під палючим сонцем і проливним дощем.

І раптом серед усього цього мотлоху – чудово збережена дерев'яна лялька в костюмі грузинського князя в чорній чосі та з маленьким кинджалом при боці.

– Не знімай, що ти знімаєш тут?! Хочеш купити – купи, потім зніматимеш! Понаїхали тут, з фотоапаратами...

– Скільки це коштує?

– Для тебе – п'ятсот! Ти мені не подобаєшся!

– Та не слухай її, вона божевільна! Підходь до мене, дарагой, поглянь, який князь! За сорок ларі віддам!

Часто на розкладках можна знайти напівзотлілі фотокартки сванських, гурійських чи імеретинських князів, із будинків, колись розкрадених більшовиками та сусідами. Трапляється нині, що правнучка когось із князів сама приходить на Сухий міст, щоб викупити в нового власника портрет діда... А той, поважно спираючись на кам'яну балюстраду, дивиться на весь цей бедлам із глибин свого ошатного дев'ятнадцятого сторіччя.

– Дорого? Та ви що, яке дорого, це ж – історія! Гей, куди ти? За тридцять князя твого віддам!

* * *

Після сувенірного ринку я звертаю ліворуч, на вулицю, що веде до Пушкінської площі та публічної бібліотеки.

Будинок на розі. На стіні – чорна мармурова дошка: «Дагні Юль. Норвезький автор, чие життя трагічно обірвалося в "Гранд-готелі" 5 червня 1901 року».

Ані статі, ані віку, ані портрета.

Того дня я закинув роботу над етнографічними документами й вирішив дізнатися щось про цю смерть. Тбіліські газети початку сторіччя мовчали. Ані 6, ані 7 червня – жодної звістки з цього приводу. Тоді я зазирнув до енциклопедії мистецтв.

Тут була Мадонна

У вузькому колі її називали Аспасія – на честь знаменитої грецької куртизанки. У побуті – просто Дагні. У паспорті значилося «пані Пшибишевська».

Після смерті всі ці імена забудуть – залишиться лише портрет пензля художника Мунка, який писав із неї «Мадонну».

Історія цієї жінки почалася в кабаре «Чорне порося» в Берліні, а закінчилася в Тифлісі.[1 – Назва Тбілісі за часів російського володарювання.]

Ось що говорить енциклопедія про її останні роки.

«У Дагні був роман як мінімум із трьома чоловіками в Парижі, зокрема з Владиславом Емериком, сином власника нафтових веж. Чоловік Дагні, Станіслав Пшибишевський, мав зв'язок із дружиною свого приятеля Яна Каспровича та ще з однією жінкою на ім'я Анеля Пайонкувна. Остання народила від нього дочку.

Попередня дружина Пшибишевського, Марта, загинула за загадкових обставин. Слідство запідозрило в її вбивстві Станіслава і Дагні, але зупинилося на версії самогубства.

1901 року один із коханців Дагні, нафтовий магнат Емерик, запросив подружню пару в подорож Кавказом.

5 червня 1901-го в номері "Гранд-готелю" у Тбілісі коханець вистрілив Дагні в голову. Наступного дня вбивця застрелився сам...»

Так, у кількох коротких реченнях, описана бурхлива історія цієї жінки.

Коли б моя воля, замість чорно-білої меморіальної таблички, яка вводить в оману перехожих на перехресті вулиць Атонелі і Хідіс куча (дослівно: «Вулиця мосту»), там висіла б кольорова репродукція «Мадонни» Мунка з коротким підписом: «У цьому будинку 100 років тому загинула норвезька секс-туристка Дагні Юль. Після неї залишилися двійко дітей, два коротких оповідання й ось ця картина».

Едвард Мунк, «Мадонна». Модель – Дагні Юль

Що трапляється в Тбілісі з непроханими гостями

– Якої ви думки про грузинів? – запитав я барона Фіно, нашого консула в Тифлісі, який прожив серед них уже три роки.

– Це народ узагалі без вад, з усіма чеснотами, – відповів той.

Олександр Дюма. Кавказ

У Парижі, Москві чи Тель-Авіві вас не будуть любити тільки за те, що ви українець. (Набагато частіше – навпаки.)

У Парижі гостя не тягнуть до себе додому пригощати вином і знайомити з дружиною лише тому, що він видерся на дах особняка під приводом сфотографувати міський пейзаж.

І якщо Париж може погрожувати за це депортацією, то у Тбілісі – гарантоване святкове похмілля.

Місто старе й обшарпане, але гарне, як буває гарною жінка, яка вже в'яне, але в'яне пікантно й зі смаком.

Щоб устигнути пізнати це місто таким, яким його бачив автор «Трьох мушкетерів», потрібно вийти на прогулянку в старовинний район Сололак. Тут стоїть один із найдавніших соборів Грузії – Сіоні, безліч художніх салонів і кафе, де збирається місцева «золота молодь», а також дивовижний театр маріонеток, де дають вистави геть не дитячого змісту.

В районі Сололак місто має такий самий вигляд, як два століття тому, коли французький мандрівник Шарден назвав Тбілісі «перським містом».

Кілька років тому, опинившись тут уперше, я потрапив на сходи маленького триповерхового будинку, що стояв на пагорбі поблизу сірчаних лазень, звідки видно всі вісім центральних соборів міста, а також мечеть і синагогу.

Сходишки риплять, як бутафорська палуба в піратському кіно.

Повзу майже по-пластунськи. Двері розчиняються перед самим носом, і я намагаюся знов набути вертикального положення.

– Добрий вечір, – каже не розпізнаваний у пасмах проміння силует. – А що ви тут робите?

Я не бачу виразу обличчя й не знаю, що роблять у Грузії з людьми, які о другій ночі залазять на чужі балкони. Тоді вимовляю фразу, яку відтоді буду використовувати повсякчас: «Я український журналіст. Вперше в Тбілісі. У вас фантастична країна. Я фотографую все, що бачу!»

– Дарагой! Будеш вино, віскі, кава, [2 – Слово «кава», як і «майдан», зрозуміле і українцеві, і грузину без перекладу, адже цими двома мовами вони звучать однаково.] чай?

Я не знав, як на це реагувати, і тому про всяк випадок запитав:

– Ви – одружені?

– Звичайно! – відповів голос. – Тамуно! У нас гості!

– Що, знову? – запитала Тамуна десь за пасмом світла.

– Так! Український журналіст!

– О! Тоді я ставлю чайник.

Я вирішив все ж таки прояснити ситуацію:

– Так, але нас тут трое...

– Нічого, нічого. Гадаеш, у мене віскі не стане?

Так я познайомився з Гочею і його дружиною Тамуною. Останню за красу й аристократизм ми прозвали царицею Тамар.

Із перших хвилин знайомства ці люди стали моїми головними гідами по Грузії й помічниками у всіх авантюрних починаннях, про деякі з яких я зможу розповісти на сторінках цього путівника.

Сірчана лазня

Тбілі – грузинською «теплий», а легенду про те, як цар Вахтанг заснував місто, знайшовши гарячі сірчані джерела, у які впав і миттєво перетворив їх на бульйон його улюблений мисливський сокіл, вам повідає перший-ліпший перехожий.

Сто п'ятдесят років тому цю історію розповіли й Олександру Дюма.

Ось що він написав про назву цього міста у своєму «Кавказі»: «Цікава милозвучна аналогія, яку мають деякі міста, відомі своїми теплими водами. У давнину в Нумідії місто Тобіліс, а в наш час, крім грузинського Тифліса, є в Богемії місто Теплиць, корінь якого, імовірно, теж "тепло"».

Перш ніж подорожувати країною, я вирішив навідатися в місце, з якого починали знайомство з Грузією всі мандрівники XIX століття, зокрема Дюма й Олександр Пушкін, – а саме у тбіліські лазні.

В одній із них, що належала колись княжій родині Орбеліані, зберігся номер, досі відомий під назвою «пушкінський».

Стверджують, що саме там розминали кісточки батькові сучасної літературної російської мови.

Запах сірки чути ще в метро: під станцією Авлабарі він вже б'є в ніс – і повітря під землею стає теплішим.

А там уже... ти занурюєш голову в воду, що її подають просто з пекла.

Я не знаю, де її гріють: ТАМ або вже тут. Замружившись, поринувши по маківку, чуєш, як вода з пащі кам'яного лева падає в басейн, у якому варишся ти.

Тепло. Темно. Парко. Поки зовсім не стемніло – виринай.

І відразу ж – до рук банщиків, який за допомогою щітки (хто знає, скільки шкір він обдер нею до тебе) зніме і з тебе стару шкіру, а потім, намиливши з ніг до голови, обіллє відром гарячої води, у якій ти щойно кипів.

Страва готова. На простирадлі, як на скатертині, щасливого і знесиленого, гостя можна виносити у зовнішній світ.

Пригода починається

Рано чи пізно ідилія мала закінчитися. Я не думав, що це станеться так скоро.

Уранці розбудив стукіт у двері. Це був господар.

– Сідай, – сказав я йому (якщо східна людина хоче поговорити, відмовляти їй у спілкуванні не заведено).

– Знаєш, я їздив до Азербайджану, – здалеку почав він. – На чотири дні. Ду-у-уже погано з'їздив...

Я з розумінням кивнув. Розмова, яка ще навіть не почалася, уже починала дратувати мене, адже я мав при собі «Кавказ» Дюма – співрозмовника набагато цікавішого, аніж непроханий господар гест-хаузу.

– Уявляєш – я забув удома мобільний телефон, – продовжив він. – Там це дуже дорого, і я весь час був без зв'язку...

Я намагався зрозуміти, навіщо він так детально повідомляє мені подробиці свого перебування в Азербайджані. Може, отримав від дружини прочухана і тепер терміново потребує моральної підтримки?

За стінкою пара молодих туристів із Франції були зайняті одне одним (до того ж зайняті досить жваво, так що турбувати їх у ці хвилини здавалося щонайменше некоректним), а дивні двоє турків (з вигляду – батько і син) у номері навпроти проводили час у цілковитій тиші, майже не виходячи зі своєї кімнатки... Тож серед усіх постояльців готелю я був, мабуть, єдиним, хто підходив для подібних розмов.

Важа скрушно вів далі:

– Знаєш, як там було нудно, в Азербайджані! Я цілими днями в номері пив пиво... А воно там жалюгідне. Піни немає, ще й додають горілку. Для «градусу». Ось так сидиш і п'єш цю... це... – Важа, здавалося, добирав слова, а знайшовши ідеальний епітет, посоромився вимовляти вголос.

– П'єш цю сечу! – випалив я, щоб хоч якось розворушити його і швидше підвести розмову до кульмінації, а отже, і до кінця.

– Так... саме так... – сказав Важа тихим безрадісним голосом.

У ці хвилини він нагадав героя дуже сумної постановки Резо Габріадзе «Сталінградська битва», що йде в театрі маріонеток, а саме триногого коня, який розмовляє людським голосом.

Тим часом Важа, із виглядом фатальної приреченості (ох, і влаштує йому дружина – зловтішно думав я) сидючи на краєчку мого ліжка, переминався з ноги на ногу. Раніше я не звертав уваги на те, як люди примудряються перебирати ногами сидючи – зараз якраз і був такий унікальний момент.

– До речі, знаєш, як міліція заробляє в Азербайджані? – спитав Важа після довгої паузи.

Я похитав головою.

– Вони здирають гроші з усіх іноземців, які «знімають» повій. Кажуть їм – плати тисячу баксів чи навіть дві – або сідай до в'язниці.

«Он як!» – подумав я.

Я плянув на власника сумної мармизи очима бакинського поліцейського: «Ну, більше тисячі з нього точно не візьмеш...»

– От же ж покидьки, – вимовив я вголос. – А дівчаток вони хоч не чіпають?

– Вай, певно що ні! – відповів Важа. – Вони ж із ними одна банда. Працюють, так би мовити, громадою!

Я скрушно похитав головою.

– До речі, – сказав Важа, розпрямляючи ноги, – моя дружина тобі не сказала, але до нас має приїхати гість. Він забронював це місце вже давно, просто ми забули тебе повідомити.

– Жодних проблем. Я іду за чотири дні. Так що, будь ласка...

– Вибач, але моя дружина помилилася з датою. Гість приїжджає сьогодні...

«Сучий син. Сучий син. Сучий син!» – подумав я, а вголос сказав:

– О котрій годині?

– Десь о п'ятій, – відповів господар хостелу, реклама якого ніколи не з'явиться на сторінках цього путівника.

– Ну що ж, тоді вези мене десь в інше місце... До якогось привітного та обов'язкового господаря! – сказав я, роблячи наголос на слові «обов'язковий».

Зауважу до честі Важі, що він виконав прохання якнайкраще.

Так я познайомився з Кетіно Абашидзе, праправнучкою останнього грузинського царя Іраклія II, і з привидами її будинку.

Жінка, яка не любила галасу

Тут завжди пахне свіжим хлібом і сумішшю пилу й одеколону, як зі старого флакона, що загубився в нетрях бабусиною трюмо.

А у дворі їхнього будинку, в маленькому садку з кількома рожевими кущами й товстезною пальмою, – запах підвалу, полину і свіжозмеленої кави.

– Ти спатимеш на ліжку, на якому спав сам Дюма! – каже господиня.

Одна з головних родинних реліквій – ліжка, на якому, за сімейною легендою, спав автор «Трьох мушкетерів», коли писав у Тбілісі книжку дорожніх нотаток про Кавказ.

«Хм... головне тепер вгадати, де в цьому ліжку "голова", а де "ноги". Щоб натхнення письменника передавалося в потрібне місце...» – подумав я.

У кавказьких нотатках белетриста читач знайде безліч згадок про сім'ю Орбеліані, але жодної – про ночівлю в їхньому будинку.

Утім, хіба автор завжди дає читачеві докладний звіт про дислокацію всіх ліжок, на яких йому доводилося спочивати?..

У кімнаті, де мене поселили, безліч фамільних портретів: цар Східної Грузії Іраклій II – прадід господині; її батько – альпініст, який загинув у 26-річному віці на одній із вершин Сванетії; далі, на стінах, малюнки й портрети у послідовності, зрозумілій лише господарям.

Один із портретів не дає мені спокою. Самовпевнений погляд і примхливий рот.

Хочу запитати: «Хто вона?», але, за грузинською традицією, починаю розмову здалеку. Запитую про прапрадіда, царя Іраклія, потім про будинок.

– Великий двоповерховий особняк сім'я купила 1827 року.

– Двоповерховий? – перепитую. – Але ж тут тільки один поверх?

Кетіно всміхаючись вказує на той самий портрет.

– Марія Вахтангівна не любила галас...

Гамір переслідував її всюди, він просочувався крізь стіни з голосами слуг, криками вуличних торговців у центрі Тбілісі, де вона відмовлялася жити... Екіпажі, що проїздили вулицею, гомін візників, навіть дзвін католицького собору навпроти – усе це дратувало її.

Вона так ненавиділа шум, що наказала розібрати верхній поверх і відселити галасливих служок у прибудову.

А що ж вона любила?

Кажуть, у неї був чоловік. Є жінки, про яких не виходить, навіть за всієї грузинської патріархальності, сказати «вона була дружиною такого-то».

– Чи були діти в Марії?

Здається, я вже знаю відповідь...

– Діти? – перепитує Кетіно. – Ні, у Марії Вахтангівни не було дітей.

Кажуть, вона влаштовувала в цих кімнатах літературні вечори.

Хтось із письменників був закоханий в неї. Персонажі тих світських раутів збереглися в сімейному альбомі, де їхні риси залишила рука якогось талановитого скетчиста...

Вони пили тут каву і їли її ласощі – смачнющі карамельні цукерки.

У кімнатах, які належали Марії Орбеліані, я провів кілька дивовижних днів і ночей, насолоджуючись спокоєм товстезних прохолодних стін, крізь які ледь-ледь просочувались звуки вулиці, та читаючи нотатки автора «Трьох мушкетерів» про пригоди на Кавказі.

Кажуть, і він заходив до неї.

Подейкують.

Поспішай почати!.

Кілька днів поспіль я нишпорив по будинку в пошуках свідчень про життя княгині.

Закоханість – небезпечне почуття в Грузії, хоч у цьому випадку я нічим не ризикую, адже об'єкт мого захоплення – старовинний портрет. Крім нього, листівки з автографом і ще декількох малюнків у сімейному альбомі, мені не вдається знайти нічого, що нагадувало б про власницю.

Крадькома гортаючи записники минулого сторіччя, виявляю нотатки, зроблені жіночою рукою. Почерк схожий на той, що я побачив на листівці, підписаній її високістю Марією Вахтангівною Орбеліані.

Цитати, виявлені в цьому щоденнику, я акуратно переніс до свого записника.

«Поспішай почати! Думай, що в тебе завжди є час тільки для успіху, але не для невдачі.

Чекати радості теж радісно.

Люблю я поздоровляти щасливих, хоч рідко щасливий сам бував.

У цьому житті вмирати не важко. Значно важче – зробити життя.

Жалюгідний той, у кого нічого не залишилося від дитини...»

Якби не ці записи, я ні за що не пішов би того вечора до театру маріонеток.

Але, скасувавши черговий прийом у тбіліських друзів, я вирушив на суботню виставу.

Тбіліський театр маріонеток

У перші хвилини лялька – напівзотлілий скелет – спроквола викопує з піску держак прапора, каску й п'ятикутну зірку.

І знову закопує себе...

Геніальний ляльковод – той, хто змушує тебе думати: «Як вправно нитки рухають руками цієї людини».

А потім вони заговорили. І тут вже я знаю, що на гачку.

– В Киев не ходи. Забудь Наташу, – промовляє голос феї з вистави, що постає в подобі то машиніста, то раптом офіцера НКВД, а то й справжньої феї з якогось глухого російського полустанку.

Фея, або янгол-охоронець, намагається захистити героя від того, від чого захистити ніяк не можна – від самого себе.

І автор, знаючи це, як ніхто інший, далі веде своїх персонажів туди, звідки немає вороття.

– Де межа, що відокремлює любов від ненависті? А може бути, вони – одне? – розмірковує герой за хвилину до того, як...

– Гаразд, підключу я тебе до життя ще раз. Гірко тобі буде, плакатимеш... Поживи ще, – говорить фея, тепер вже точно справжня, з крихітними крильцями фея, несподівано спускаючись маленькою драбинкою з небес.

І тут я згадую своє улюблене з Волошина: «В нем радостная грусть, в нем сладкий страх разлуки».

Резо Габріадзе, який написав свого часу сценарії до кращих фільмів радянського кінематографа, викопує з мене ці два рядки кримського поета й багато, багато іншого.

* * *

Недільний ранок почався зі співу і дзенькання маленьких дзвіночків. Звук голосів наближається.

Виявилося, це процесія католиків, які йдуть до меси. Священик проповідує російською, чому я дуже радий, тому що вперше розумію слова служби:

«Бог покличе тебе, але він не скаже "рабе мій". Він скаже "друзе мій". Раб – це той, хто, німий і покірний, слідує за господарем. Ти ж, хто йде за ним з власної волі, не раб йому, а друг!»

Ті, хто стоять біля храму, на протилежному боці вулиці й навіть по краях проїзної частини, – усі до одного опускаються на коліна.

Машини гальмують, і, всупереч звичці, ніхто не гуде в клаксон. Навіть найбільш безпардонний і крикливий грузинський водій ні за що не заважатиме Божому промислові.

* * *

- У цьому дворі - вся історія Грузії, - каже господиня.

Кетіно розповідає, як 37-го року до них прийшов якийсь «большевик с ружьем» і сказав, що житиме в їхньому будинку.

Вона не ідеально говорить російською, і «большевик с ружьем», можливо, був НКВДистом із пістолетом.

На той час у родини Орбеліані вже забрали все: будинки, палаци, вежі, виноградники.

А тепер ще цей «більшовик із рушницею», який вирішив стати їхнім сусідом...

Половина будинку, що залишилась родині, дивиться вікнами на вулицю Абашидзе, названу на честь відомого літературного критика і дідуся Кетіно. Друга половина - на вулицю Джавахішвілі, названу на честь знаменитого історика, профіль якого зображено на банкноті номіналом 5 ларі. Нашадки цього самого Джавахішвілі живуть в іншому крилі, а в прибудовах надворі, колись облаштованих для слуг, - родичі НКВДиста, котрий оселився там не завдяки гостинності господарів, а всупереч їхній волі.

Після довгих пояснень я нарешті починаю розуміти, хто кому родич у цьому дворі.

Наступного ранку, перед сніданком, господиня сказала:

- Я не знаю, як в Україні, а у нас заведено, щоб усі разом сідали за стіл - і гості, і господарі, і прислуга... У вас так само?

Я зчепив зуби і часто закивав.

Згадав про власних родичів, розстріляних більшовиками, і розповів Кетіно («Ай, мурашки по руках», - затремтіла господиня) історію своєї тітки Тетяни, яка повернулася додому після двадцяти років таборів.

Оселившись в заміському будинку, ця жінка від страху перед черговими незнайомими гостями оточила себе шістьма величезними німецькими вівчарками. Старший із псів - Урс - став господарем будинку, який безроздільно правив у маєтку, коли тітка спала чи не мала сили до наказів і розмов.

Я згадав її будинок, де часто гостював улітку. Він, як і будинок Кетіно, був ущерть наповнений світлинами й портретами. Але, на відміну від відносно доглянутого (а як для Грузії - взірцево охайного) особняка Орбеліані, той будинок був геть захарашений і запилений.

Моторошний, узагалі-то, був будинок. А тітка мала зірваний і клекотливий, як у крука, голос, і зрозуміти те, що вона говорила, міг лише її вірний Урс. Голос вона втратила того дня, коли отримала звістку про своє звільнення за хрущовською амністією. І перше слово, яке вона спромоглася вимовити, уже ніхто не зрозумів.

Поговоривши про родичів, ми переходимо до чаю.

Кетіно володіє старовинним рецептом цукерок, якими пригощала гостей свого літературного салону княгиня Орбеліані.

Солодощі приготовані з волоських горіхів, ретельно очищених і перемелених, домашньої карамелі й набору спецій. Господиня ні за що не розкриє їхній секрет, але там вгадується легкий присмак лимонної цедри й дешиця кориці... Густу суміш, скачану в кульки, Кетіно занурює в гарячу карамель, дає їй охолонути, а потім розкладає на крихти медальйонах із фамільним вензелем.

Із солодощами я повертаюся до кімнати, рятуючи свою порцію від численних членів сім'ї і сусідів, які збіглися на запах. А там – обличчя княгині з одвічною іронією споглядає на мене зі стіни.

Згодом я зустрічав цукерки Кетіно в декількох кафе в Тбілісі. Вони були дещо схожі на оригінал, але мене не полишала думка про підробку.

Я запитав про це господиню. Вона розсміялася:

– Алексе, крім мене, більше ніхто у Тбілісі не вміє готувати таких цукерок. Але в ту кав'ярню, яку ти назвав, я дійсно продаю цей (тут вона переключилася на французьку) «конфітюр».

– Але чому тоді їхній смак відрізняється від домашніх?

Прийнявши мої слова за вишуканий комплімент, господиня усміхнулася й перевела погляд на обличчя своєї попередниці:

– Можливо, річ у портреті?

Марія Орбеліані: княгиня, яка не любила галасу

Забудьте про час, ви в Грузії

Нарешті план мандрівки був готовий: я вирішив перетнути всі основні краї Грузії на шляху із центру – Тбілісі – до найпівнічнішої й донедавна найменш цивілізованої її провінції – Сванетії.

Цей маршрут включає території Самцхе-Джавахеті, Аджарії, деяких районів Самеґрело (або Мегрелії), Верхньої Сванетії і Рачі й повинен закінчитися в столиці стародавньої Колхиди – нинішньому Кутаїсі.

Моїм головним і єдиним засобом пересування стане велосипед. Я не беру з собою супутниковий навігатор і маю намір керуватися в дорозі лише картою, намальованою від руки.

– Скільки часу знадобиться, щоб об'їхати все це? – запитую в одного з тбіліських друзів.

Той замислюється на декілька секунд:

– Може, і два тижні... А може – два місяці. Забудь про час – ти ж у Грузії.

З досвіду попередніх подорожей я знаю: у будь-якому з містечок, що лежать на шляху, можна зупинитися на чашку кави... і затриматися на тиждень.

Зібравши багаж, поклавши в рюкзак шматок копченого сулугуні та кілька цукерок за рецептом Марії Орбеліані, я сів на велосипед і рушив найдовшим із можливих шляхів навколо країни.

Першим пунктом призначення була гірська Аджарія.

Маршрут 2

Із Тбілісі – на захід

Через Нижню Грузію і Джавахеті

Ченці, печерне місто та зустріч із самим дияволом

У охочих потрапити до моря з Тбілісі є два шляхи. Центральною дорогою через Горі й Кутаїсі, а звідти – навіпростець до пляжів, хачапурі по-аджарськи та інших насолод, які обіцяє велике портове місто Батумі; або ж окружною дорогою – повз печерне місто Вардзію, через Месхетію, перевал Годердзі й ущелину Мачахела, де раніше виробляли знамениті кавказькі рушніці з восьмигранним стволем.

Мандрівникові, який обрав малонаїджений маршрут, слід запитати дорогу в напрямку селища Тцкнеті та рухатися далі в бік містечка Цалка й озера Паравані.

Я проїхав повз кладовище Ваке, на якому мріють бути поховані всі жителі тбіліських районів Ваке, Вера і Сабуртало. Це затишний старовинний цвинтар із безліччю мальовничих надгробків.

Виїхавши з міста, я подався на південний захід серпантинном, що повільно набрав висоту. Невисокі гори, звідки відкривається панорама на Тбілісі та його околиці, поросли сосновими лісами – до цих прохолодних місць городяни тікають від літньої спеки.

Деякі тбілісці не покидають передмістя Тцкнеті до середини вересня, коли в тутешніх школах починається навчальний сезон.

Далі шлях пролягає через Нижню Грузію – загалом, малоцікаве місце, одна з небагатьох пам'яток якого – селище Накалакарі поблизу містечка Дманісі, де на початку 90-х археологи знайшли рештки людини, яка претендує на титул «першої людини в Європі». Ця знахідка дала привід грузинам заявити про свою першість не тільки у виробництві вина, а також і в постанні самої людської цивілізації.

Дорогу до містечка Дманісі вам вкаже перший стрічний грузинський поліціант, навіть якщо ви не проситимете його про це. Кожен грузин – патріот свого краю, і якщо мешканці Нижньої Грузії не мають стількох приводів для самомилювання, як, наприклад, свани, вони не будуть менш наполегливими, демонструючи об'єкти своєї гордості. Утім, за відсутності інших визначних пам'яток, місце поховання першого homo georgicus не входило в мій маршрут.

Після першого крутого підйому проїжджаю село Орбеті, яке колись мало російську назву Приют, де й досі живе чимало людей, які носять слов'янські прізвища.

Далі по дорозі пролягає Манглісі – містечко, що межує із заповідником, розміри якого нагадують, скоріше, великий парк.

Для тих, хто подорожує на автомобілі, перша ділянка шляху займе не більше двох годин, і, виїхавши з Тбілісі рано-вранці, можна поснідати вже в Цалка – місті, колись населеному греками.

Я ж, пересуваючись на велосипеді, до кінця першого дня подолав лише половину шляху і зупинився на ніч поблизу заповідника, де влаштував перший бівуак.

Що варто пити в Грузії, якщо з якихось причин ви не маєте змоги пити старе кахетинське

За кілька тижнів у Тбілісі ваш покірний слуга так приохотився до холодного білого ркацителі з льохів одного знайомого кахетинця, що, навіть пересівши на велосипед, потребував постійного підживлення серотоніном.

Мені потрібно було взяти в дорогу щось безалкогольне, солодке, але не таке, щоб аж нудне; аби одночасно тамувало спрагу і приносило задоволення, хоча б віддалено порівнюване з тим, яке я переживав, прикладаючись до запасів вищезгаданого винороба.

Серед інших напоїв, продегустованих у місті, я зупинився на грушевому лимонаді.

У Грузії є кілька різновидів лимонадів, які незрівнянно кращі за будь-які зразки, вироблені на теренах колишнього СРСР.

Що ж до мінеральних вод, то тут їх близько тисячі!

Утім, моїм улюбленим джерелом був і залишається нікому не відомий колодязь біля містечка Местія, у Верхній Сванетії, де п'ють нарзан, що б'є прямо з-під землі й тхне содою і металом, холод якого навіть у спекотний день пробирає до кісток.

«Чого-небудь міцнішого? Ви ж у Цалка!»

Чоловік, який зустрів мене в місті Цалка, був другом одного з моїх давніх приятелів. Попереджений про можливий візит, він чекав на гостя ще з вечора.

«Друг твого друга» в Грузії автоматично означає, що під час зустрічі з людиною, яку бачиш уперше, тобі доведеться боротися за свою незалежність у питанні «пити чи не пити?», а також у виборі місця ночівлі.

Гостинний хазяїн зробить усе можливе, щоб ви не змогли виїхати з його будинку наступного дня і змушені були залишитися як мінімум до післязавтра. До того ж сила тяжіння стає вдвічі інтенсивнішою, якщо ваш візаві – сван або імеретинець. Чоловік, який зустрів мене, був сваном.

Після сперечань щодо того, чи мав я право зупинятись деінде, крім як у нього («Ти ж друг Тато, а Тато мені брат, дзмао-каци, панімаєшь?»), і з'ясування причин, що змусили мене ночувати в лісі, ми вирушили снідати.

У цьому містечку мандрівників зустрічають вивіски, що нагадують про грецьке минуле. Серед тутешніх назв поки що немає аргонавтів і золотого руна – кліше, які активно експлуатують мешканці узбережжя, – зате є ресторан «Пантеон», який намагається (втім, не надто успішно) конкурувати зі звичайною ідальнею для водіїв – найкращою корчмою на цій ділянці дороги.

На годиннику була одинадцята ранку, але в Грузії годинники ніколи не визначають час і не спонукають на рішення, даючи, скоріше, орієнтир, або ж привід для дискусії.

Це не манірна Європа, де пити починають за будильником і кожен очікує офіційного кінця робочого дня, щоб підняти забрало, розкрити обійми і приєднатися до гурту друзів, які вже визирають його за стійкою бару.

– А випити чогось міцнішого? Ви ж у Цалка! – усміхається жінка, приймаючи замовлення.

Грузія – це не місце для снобів, акуратистів і людей, підпорядкованих режиму. Грузія – це країна чоловіків у найкращому й найгіршому розумінні цього слова.

Якщо так сталося, що ви втомилися або вже категорично більше не можете пити, – єдине, що може врятувати вашу печінку, – велосипед.

До подорожніх на велосипедах тут ставляться із симпатією, але трохи підозріло. Побачивши велосипед, який сє всіма начищеними до блиску деталями, грузини прагнуть сфотографуватися з його власником, але вино пропонують уже не так наполегливо.

– Може, таки пива? – Жінка за шинквасом дивиться на мене майже з благанням.

– Грушевий лимонад, – відповідаю я, і шинкарка відступає.

Великі кобри

Оскільки на цій частині маршруту Цалка – головна гастрономічна пам'ятка, дозволю собі спинитися на ній детальніше.

Місце, куди ми зайшли, не має назви. На вигляд це водійська ідальня маленького південного містечка. Стільці з подертими дерев'яними спинками, витягнуті із якоїсь занедбаної школи; бетонні стіни і бляшаний дах, а замість вікон – камуфляжна сітка. Посеред двору – велика металева жаровня, на якій смажаться риба та шашлик.

У закладі залізна підлога, яка нагадує днище баржі. Унизу протікає маленька річечка, що впадає у водосховище, яке починається за півкілометра.

Саме тут Грузія перестає бути столичною, а стає сама собою – спекотною, смачною, вельми неохайною і повною сюрпризів.

Двое чоловіків за сусіднім столом готуються до з'ясування стосунків. Два-три пасажі – і градус зростає, досягає найвищої точки, знамена багряніють, здіймаються вище, і ось уже руки підіймаються над столом, щоб схопити

кривдника... Одного слова може бути досить, щоб спустити з прив'язі псів: ужалену гордість і вражену честь.

Але нічого не відбувається. Вираз обличчя змінюється, войовничий трепет ніби вітром звіяло.

– Пи. ец, – вимовляє один російською – перше знайоме слово з лексики мешканців пострадянського простору; слово, що передає безпорадність і безнадію.

– Пи. ец, – і грузин опускає руки...

Отже, не було помсти або атаки. Певно, один співрозмовник викладав іншому ланцюг подій, який призвів його до стану, описаного вищезазначеним словом.

І знову все спокійно, відвідувачі за сусіднім столиком замовили поліроль – міцне, але досить смачне пиво тутешньої броварні.

Я дивлюся на річку крізь маленькі отвори в підлозі.

У повинь, коли ріка підніметься на кілька метрів, вода не зруйнує цей заклад, а лише злегка підтопить його.

Це одна з причин, чому ідальня в Цалка існує довше, ніж деякі палаци, побудовані біля бурхливих річок.

За рекомендацією мого нового знайомого ми замовляємо рибу рябушка. Це на диво смачна маленька рибка (ніхто з місцевих мешканців не зміг згадати, як вона зветься грузинською), яку можна їсти разом із хвостом і головою.

Гаряча, хрустка рябушка і холодні, остуджені в джерельній воді пиво або лимонад – ідеальний сніданок, і я з таким запалом узявся за нього, що мало не відкусив собі пальці.

– А ще тут великі кобри, – сказав мій візаві.

– Великі? Наскільки великі? – спитав я, намагаючись не видати тривоги.

Я багато чув про змій, які доволі часто трапляються в Грузії в літні місяці, і мене не раз попереджали про необхідність запастися «антигюрзином», якщо вирушатиму на південь країни, в пустельні райони околиць монастиря Давид Гареджа.

Але кобри? Я вперше почув про них.

– Кобрі? Так, так, великі! Кілограмів п'ять-шість. І дуже смачні! Їх теж ловлять в озері Цалка, – говорить мій новий знайомий.

Виявилося, що кобрі грузинською – короп.

Ченці та диявол озера Паравані

Сонце вже хилилося до заходу, коли я перетнув межі Нижньої Грузії і в'їхав у регіон Самцхе-Джавахеті.

Дивно, але грузинські туристичні компанії, що рекламують тури до Казбегі, Сванетії або на збір урожаю в долину Алазані, ніколи не пропонують екскурсій цим маршрутом: у гарну погоду дорога через перевал Тікматаші – одна з наймальовничіших у Грузії.

Діставшись перших хмар, що в промінні призахідного сонця нагадували збитий крем з дешицею малинового варення, я помітив попереду дві дивні постаті.

Наблизившись на кілька обертів педалей (важко давався мені цей перший крутий підйом), розгледів двох вершників, які, стоячи в стременах, сперечалися про щось мовою, не схожою на жодну з говірок, доти чутих мною в Грузії.

– Ви звідки? – спитав я.

– Азербайджан, – відповів один із них і негайно, ніби на підтвердження своїх слів, поставив коня дибки. За мить обидва приострожили коней і зникли в густих пасмах туману.

Це було перше нагадування про те, що дорога пролягає дуже близько до прикордонних територій. Регіон Самцхе-Джавахеті впродовж кількох століть належав то іранцям, то туркам і повернувся до складу Грузії лише в середині позаминулого століття.

Я повільно рухався в напрямку зниклих вершників.

Подолавши барвистий туман, що застеляв обрій, я досяг верхньої точки перевалу Тікматаші. Звідти відкривалося озеро Паравані – найбільше високогірне озеро країни, на висоті двох тисяч метрів над рівнем моря.

Хмари, що зібралися над озером, закрили собою гори, залишивши тільки два просвіти в формі очей. Червоні відблиски, підкреслюючи край озера, зробили його схожим на роззявлений у мовчазному крику рот.

Якби Френсіс Форд Коппола, який знімав «Дракулу», опинився зараз тут, він би неодмінно використав кадри цього заходу сонця, перемістивши демонічну Трансільванію ближче до перевалу Тікматаші.

Біля самого краю води мерехтіли вогники. Спочатку вони нагадували фари автівок, але потім стало зрозуміло, що це вогні будинків.

Згадка про ці місця трапилася мені в газеті «Закавказький вісник». З публікації випливало, що в XIX столітті Паравані було знамените рибом, яку доставляли в Тифліс. Однак уже тоді в глибоко зацензурованому матеріалі російського журналіста не було ані слова про драматичні події, що відбувалися у цих краях...

У XIX столітті в селі Родіонівка, вогні якого я щойно бачив, жили духоборці – представники секти, які, подібно до англійських квакерів,

заперечували посередництво між людиною і Творцем і відмовлялися приймати будь-які види присяги. За це (і багато іншого, званого ерессю) їх і вигнали з Росії, оголосивши згодом мало не сатаністами.

Спочатку вони втекли на Кавказ, де чимало їх оселилося в регіоні Джавахеті, зокрема й на озері Паравані, але 1887 року загальну військову повинність було оголошено й тут. Тоді мешканці Родіонівки склали на купу, облили гасом і спалили всю свою зброю, а кілька років по тому з порту Батумі на кораблі «Лейк Гурон» вони вирушили до Канади.

Частину коштів на їхній «вихід» надав Лев Толстой, який виділив на це весь свій гонорар, отриманий за роман «Воскресіння».

Духоборці назавжди покинули континент, залишивши на згадку про себе лише купу обгорілих стволів і кількості однодумців, які розсіялися країною.

У ті дні, коли з Батумі відпливав «Лейк Гурон» з духоборцями на борту, у Тифлісі пропав безвісти чоловік, зникнення якого на багато років стало головною темою пересудів тутешнього шляхетного товариства.

Цим чоловіком був Іване Мачабелі, князь і спадковий правитель нинішньої Осетії, котра колись носила назву Самачабло, що означає «місце Мачабелі».

Крім приналежності до вельможного роду, Іване Мачабелі, нарівні з Іллею Чавчавадзе, вважався найкращим в історії Грузії перекладачем Шекспіра.

Князь співчував духоборцям і, на прохання Льва Толстого, мав супроводжувати їх до трапа корабля, що відпливав до Канади.

Але незадовго до початку цієї місії Мачабелі запідозрив свою дружину в зраді.

Наступного дня після поїздки до Батумі князь зник.

Тривалий час вважалося, що він загинув на таємній дуелі або ж звів рахунки з життям у якійсь віддаленій місцині, не залишивши навіть записки.

Грузини досі розповідають цю історію пошепки й червоніючи: кожен оповідач знає, що розкриває чужу пікантну таємницю. За майже двісті років прізвище кривдника – ще одного неймовірно видатного грузина – мені розкрили, лише заручившись клятвою ніколи не публікувати гірку й загальновідому правду.

Багато років по тому з'ясувалося, що Іване Мачабелі назавжди залишив Грузію на борту того самого корабля, на якому відпливли духоборці, незгодні з політикою царя й самим державним устроєм, що зобов'язував мирних людей брати до рук зброю, керуючись кимось вигаданими законами.

Молитва

Хрипкий голос читає пристрасно, важко; читає нутром. Молитва звучить по-східному терпко.

Християнська віра тут ірраціональніша й сильніша, ніж будь-де; тут вона несамовита й гостра, мов найфундаментальніший іслам.

Хрипка, з придигом грузинська мова, що нею читають молитви, нагадала мені мову ісламських сур.

Ченці перебирають чотки, здавлюючи їх між пальців, як стискають у руці останній патрон.

У молитві кожного є підтекст, про який я ніколи не наважуся запитати. Один читає, ледь ворухачи губами і притулившись до стіни, ніби боячись утратити рівновагу. Інший молиться зі сльозами на очах, стиснувши зубами кісточки пальців.

Він не знає, що на нього дивляться. Утім, йому, напевно, однаково: під новим, церковним, ім'ям ніхто ніколи не впізнає ані його самого, ані імені демона, з яким він бореться...

І нехай найавторитетніші історики зараховують Грузію хто до Європи, хто до Середньої Азії, для мене вона – не що інше, як шматочок Близького Сходу, котрий у чудесний спосіб отримав і зберіг християнство.

Молитва закінчилася, і всі вони по черзі цілують ікону святої Ніно (саме цією дорогою вона, за переказами, принесла до Грузії свій хрест). Той самий хрест, за легендою, звитий з лози, який зробив грузинський символ християнської віри не схожим на жоден інший.

Схожий чи то на гілку, чи то на руків'я дворучного лицарського меча, хрест святої Ніно завжди здавався мені символом віри доволі неоднозначним.

* * *

Монастиря на березі Паравані дістався вже в темряві – застуджений від холодного високогірного повітря, у якому пролітали крихітні сніжинки.

Перш ніж перетнути поріг, слід було подолати невеличкий тест на відповідність нормам пристойності.

– Маєш штани? – настоятель, вийшовши на ганок, дивився на мене критично. (Я справді забув перевдягтися і у своєму велосипедному трико скидався на артиста балету, який відбився від трупи.)

– Звісно! – переможно вигукнув я, витягаючи з переметної сумки брюки-дошовик.

Настоятель кивнув.

– А ти випадково не католик часом? – запитав він, поки я перевдягався.

Я на секунду завагався. Але нічого всередині не стало протестувати, коли я відповів негативно.

- Добре, - відповів настоятель і жестом запросив увійти.

Вечеря, якою мене частували, складалася зі смажених хрустких озерних рибок, свіжого грузинського хліба, який печуть сестри з обителі неподалік, а також свіжого соусу ткемалі, приготованого з лимонного соку, спецій і плодів, схожих на зелену аличу.

На десерт подали зелений чай і гірський мед, а вприкуску ці самі соковиті плоди, кислуваті й свіжі, ніби лимон з м'ятою.

Навіть тепер, подумки повертаючись до тієї трапези, упевнено можу сказати, що ніколи в житті мені не доводилося їсти нічого смачнішого.

Знайомство з царицею Тамарою

Для кожного грузина ім'я Тамари несе за собою шлейф величності.

У царицю Тамару закохувалися за життя та ще частіше - після смерті, коли її ім'я стало синонімом щедрості, краси, розуму і творчого хисту.

Почнімо з того, що, зійшовши на трон, вона була молода, вродлива й незаміжня.

Невдовзі з'ясувалося, що вона практична, має холодну голову, жорстку хватку, при цьому чудово ерудована й обдарована вишуканим смаком.

Монастир Вардзія було збудовано незадовго до початку її царювання. У Грузії збереглося лише чотири портрети цариці Тамари. Один із них - у Вардзії.

Там, на фресках, царицю зображено повновидою й гарненькою молодою жінкою, яка ще не носить убрання заміжньої дами. Портрет зроблено за тих часів, коли безнадійно закоханий в неї Шота Руставелі ще не говорив про Тамар у минулому часі і з ностальгією безнадії.

«Возславім Тамар-царицю, шановану свято! Дивно складені гімни присвятив я їй колись. Мені пером була тростинка, тушшю - озеро агату. Слухав хто мої творіння - вбитий був клинком булату...»

Поетові не поталанило... Після заколоту клану Орбеліані (так-так, тих самих!) Тамару було короновано на царство, а невдовзі видано заміж за новгородського князя Юрія Боголюбського. Князь виявився негідним чоловіком, і два роки по тому його, викритого в содомії та скотолозтві, було вигнано з країни. Так зазнала краху перша спроба грузинсько-російського альянсу...

Згодом Тамариної руки просили царевичі й шахи, але вона не стала більше експериментувати з чужинцями та пішла заміж за друга дитинства – осетина Давида Сослані, який став її помічником в усіх військових операціях.

Це подружжя не тільки зберегло Грузинське царство, об'єднане прадідом Тамари Давидом Будівничим, а й спромоглося розширити і зміцнити його.

Тамара, яка називала себе «батьком сиріт і суддею вдів», стала найулюбленішим правителем Грузії за всю історію цієї країни. Поряд з єгипетською Хатшепсут, яка отримала прізвисько «фараон-будівничий», Тамара – одна з найбільш шанованих владарок Старого Світу.

Усе достойне, що було створено в стародавній Грузії, традиційно приписують її правлінню.

Над цим свого часу потішався цинік Дюма, оскільки всі побачені ним по дорозі руїни місцеві мешканці називали «палацами цариці Тамар».

Залежно від того, заслуги у якій сфері діяльності викликали захват її шанувальників, царицю називали Святою і Сонцеликою або ж Нещадною Тигрицею.

«Даже турки, переняв уважение к ней, стали величать ее "додопал Тамара", то есть матерью Тамарой», – пише у своїх нотатках графиня Уварова, одна з найактивніших дослідниць Кавказу XIX століття.

...Цариця померла. Померла? Грузини не могли повірити в це й вигадали безліч легенд, пов'язаних із її похованням, місце якого досі оповите таємницею.

Ще в XIX столітті в деяких селах Сванетії існувало повір'я, що цариця Тамар донині жива й ховається в глекові під однією з церков. Відкрити підземелля та сам глек не може ніхто з простих смертних.

За цим переказом, у день, коли хтось розкриє таємницю праху, усі сили, приховані в глеку, вирвуться на волю і чиеюсь невидимою рукою будуть спрямовані на порятунок Грузії і знищення її ворогів.

Дорога до Вардзії

Від озера Паравані починається довжелезний спуск гірською дорогою повз крихітні озера, селища, містечка і скелясті ущелини.

Дотримуючись свого нового правила – не зупинятися на обід більш як один раз у тому самому містечку (у Грузії така кількість гастрономічних спокус, що часто, уже пообідавши, починаєш шкодувати, що не можна зробити це ще раз за п'ятсот метрів, де заманливо блищить холодна гладь маленької загати і хлюпається молода, вирощена в ній форель), – я проскочив повз невелику кам'яну споруду з вивіскою «Ресторан» і написом «Риба».

Господар закладу (судячи з усього, це був саме він) проводжав мене довгим поглядом.

Незабаром я проїхав містечко Ніноцмінда (грузинською – Свята Ніно) і звернув праворуч, у напрямку Ахалкалакі.

Ліворуч, за кілька кілометрів, починається вже територія Вірменії.

Містечко, до якого я потрапив, нагадувало маленькі приморські промислові околиці південного сходу України. Тільки-но я подумав про це, як на дорозі показалася вивіска кафе-бару «Антрацит».

Населене вірменами містечко Ахалкалакі щосили намагається виглядати розвиненим і сучасним.

Тут є казино, аптека, гастроном і магазин із товарами легкої промисловості з семантично багатою назвою «Партез».

У Ахалкалакі я розпитував про дорогу до Вардзії.

Виявилось, що існує дві дороги: основна й «інша».

– На іншій дорозі лише собаки і ями, – пояснили мені.

Собаки на грузинських дорогах – це як погана погода, вони дратують, але не шкодять. Щоправда, один пес, із яким ми познайомились кілька років тому на Військово-Грузинській дорозі, був налаштований дуже серйозно. Він атакував колесо «Ниви», учепившись у нього щелепами й відпускаючи лише тієї миті, коли автівка всією вагою мала б розтрощити йому череп.

Пес повторював атаку кілька разів, поки не закінчилася територія хінкальної, до якої він був приколисаний. Після того як ми покинули його володіння, охоронець, як ніде нічого, повернувся до буди.

Не вивчивши ще характеру ахалкалаських собак, я вирішив, що подібне знання не настільки збагатить цей путівник, щоб домагатися його за всяку ціну.

В Ахалкалакі я почув історію, яка викликала б праведний гнів будь-якого грузина.

– А ви знаєте, звідки взялося це печерне місто – Вардзія? – запитав у мене перехожий вірменин.

Вдавши, що ніколи не чув ані про Вардзію, ані про царицю Тамар, я приготувався слухати.

– Цариця побудувала його для того... – тут він підняв догори вказівний палець і подивився на мене так, ніби збирався повідомити деталі всесвітньої змови, знання про яку назавжди змінить мое життя, – щоб зустрічатися там з одним дуже впливовим вірменським полководцем!

Я згадую тут цей епізод як ілюстрацію одвічної суперечки про першість, у якій на найдревнішому камені, обтесаному світовою цивілізацією, почергово висікається напис то грузинським, то вірменським письмом.

Розважаючи себе анекдотами про вірмено-грузинські культурні відносини, я вирушив далі, у бік фортеці Хертвісі.

Щоб потрапити туди з Ахалкалакі, потрібно, не доїжджаючи до руїн місцевого замку, повернути праворуч.

Розвилку там не обладнано покажчиком, тому, прогавивши поворот, мандрівник може випадково опинитися на турецькому кордоні.

Я ж в'їхав у мальовничу ущелину річки Паравані.

Післяобіднє сонце, подроблене листям високих дерев, лягло тонким мереживом на сіре дорожнє полотно.

Дорога, чудова в сонячну днину, напевно, жахлива в негоду – круті схили, що нависають з правого боку, обіцяють обвали та каменепади.

Невдовзі за поворотом з'явився красивий замок на скелі. Це – фортеця Хертвісі, одна з найдавніших грузинських цитаделей.

Кажуть, ця фортеця – єдине укріплення, яке не вдалося взяти штурмом Тамерланові, котрий проходив Грузією в XIV столітті.

Її обороняли близько п'ятисот грузинів на чолі з князем, дружиною якого була одна з найвродливіших жінок цього краю. Крім краси, чутки створили цій жінці ще й специфічну репутацію, оскільки Тамерлан, дізнавшись про її присутність у замку, кардинально змінив план облоги.

Зі шпигуном-грузином загарбник передав княгині листа: «Ти – найпрекрасніша жінка Грузії, і я прийшов у ці краї, щоб просити твоєї руки. Приспи свого чоловіка та варту фортеці й відкрий ворота, щоб я міг увійти».

Жінка слухняно виконала прохання гостя... Війська Тамерлана ввійшли до фортеці й вирізали всіх її захисників.

– Тягніть сюди мою майбутню дружину! – наказав полководець своїм воїнам.

Коли княгиню привели, Тамерлан звелів показати йому тіло її покійного чоловіка. Побачивши мужнього двометрового красеня, порубаного його людьми, Тамерлан розсміявся.

– Ти надала перевагу перед таким героєм – мені? Старому лисому іновірцеві?! Якщо ти зрадила його, як же ти вчиниш зі мною? – і з цими словами Тамерлан наказав скинути жінку в замковий рів.

Хертвісі досі має вигляд однієї з найбільш мальовничих і неприступних фортець Грузії.

Саме тут, на місці злиття двох річок – Паравані й Кури, починається ущелина, що веде до підземного міста Вардзія.

Присмак каменю

Ченці тут п'ють воду з печерного джерела, що просочилася крізь рихлий туф. Швидкість, із якою наповнюється резервуар, довела б до божевілья спраглоного: за годину там збирається лише кількесот грамів вологи.

Вода в цьому колодязі холодна й чиста, але завжди з присмаком каменю.

Це останній колодязь монастиря Вардзія, що підтримує життя в печерному місті, де живуть тепер кілька монахів – усе, що залишилось від колись велетенського монастиря, ба навіть цілої цивілізації.

Один із мандрівників минулих століть називав це місце «Монастир троянд», або ж «Країна троянд», ототожнивши назву Вардзія з грузинським словом варді – троянда.

Це красиве співзвуччя, але не більше.

Грузинська версія виникнення назви пов'язана з царицею Тамар, яка нібито ще за дитячих років, бавлячись у лабіринтах печерного міста, відповіла на крик опікунів, що шукали її: «Я тут, дядько!» («Ак вар, дзія!»)

Тамару виховували тут дитиною, і, подорослішавши, вона шукала в цих стінах захисту й підтримки містичних сил.

У часи, коли молебень, а не авіапідготовка, вирішував результат битви, Вардзія активно використовувалася для військових потреб.

Звідси цариця Тамара («з босими ногами, до того ж сльозами зрошувала вона ланіта» – сказано в літописі) споряджала свого чоловіка Давида Сослані в один із походів проти іранського шаха, який обіцяв зробити царицю своєю наложницею.

Не бажаючи стати не тільки наложницею, а навіть і дружиною іранського правителя (останне він обіцяв їй у разі, якщо цариця добровільно прийме іслам), Тамара удень і вночі молилася в цих печерах про перемогу грузинського війська.

«Непорочна і страшна чудотворна вардзійська Богоматір» дослухалась благань цариці, і військо її чоловіка повернулося з перемогою.

Монастир Вардзія довів свою ефективність у військових справах, відтак цариця Тамар приїздила сюди перед кожною значною операцією. Іранський історик Гасан-бег-Румлю повідомляє, що Вардзія мала дві потаємні вежі для «раптових випадків і мінливих часів».

Цариця молилася тут не сама. Монастир було заселено прецікавим контингентом – здебільшого нащадками знатних родин, які експериментували з літературою й розвивали мистецтво перекладу.

Ченці жили в келіях, які за розміром відповідали сучасним три- і п'ятикімнатним квартирам, а подекуди навіть апартаментам у кілька ярусів. У кожній із таких келій були свій винний льох і веранда, зорієнтована на схід.

Вода зі зрошувальних каналів живила виноградники, посаджені на схилі гори, у туфових скелях якої витесано монастир.

Але вино, на жаль, не зберігається століттями, а література, створена тут, зникла після землетрусів і політичних потрясінь, які зруйнували всі плоди праці мешканців Вардзії, включно з більшістю приміщень самого монастиря...

У XIII столітті, коли не було вже цариці Тамар, до Грузії вторглися монголи, а 1266 року правитель Ахалцихе проголосив, кажучи сучасною мовою, «автономію» від грузинського царя.

Автономія – найненадійніше державне утворення, і регіон Месхеті і Джавахеті на 300 років вийшов з-під контролю грузинського царства.

У тому ж нещасливому для Грузії XIII столітті стався страшний землетрус. Численні тераси, на яких ченці-письменники насолоджувалися прохолодою в тіні домашніх виноградників, обвалилися, відкривши нутрощі монастиря, який став схожим на розтрощене бджолине гніздо. Під руїнами загинули і літератори, і всі їхні твори.

Від часів цариці Тамари нині залишилися лише видовбані в камені келії найглибших ярусів і крихітна каплиця з її юнацьким портретом. Тим самим, у живу копію якого несамовито закохався колись найбільший грузинський поет.

Ділянку дороги між Вардзією і фортецею Хертвісі я прозвав «ущелиною тиші».

Будь-який гучний звук у цих горах може викликати каменепад, тому в наші дні перше, що забороняють тут дорожні знаки, – сигналити.

Побачивши знак із перекресленим клаксоном, я згадав про те, що поряд із Вардзією колись був монастир ченців-мовчальників, про життя яких відомо ще менше, ніж про похованих під руїнами «Монастиря троянд».

Монах із Зарзми

Дорога до Аджарії

Тут, на під'їздах до Турецької Грузії, дедалі частіше чуеш салям замість традиційного грузинського гаумарджос.

Упродовж п'яти століть місто Ахалцихе було турецьким. У другу й найбільш руйнівну з Турецьких кампаній російські війська знищили місто разом із більшістю мирного населення, яке боронилося несамовито.

«Ніхто з ахалцихських мешканців не хотів здаватися, і навіть жінки перейняті були таким фанатизмом, що багато хто з них, намагаючись уникнути полону, добровільно кидався у вогонь; інші, озброєні кинджалами, йшли в битву», – писав військовий історик Василь Потто.

Так билися проти росіян грузини, які прийняли іслам і стали підданими турецького султана.

За кілька років до описуваних подій в одному з походів на Ахалцихе солдати із загону Тамаза Орбеліані відступили в Боржомську ущелину, де знайшли знамениті мінеральні джерела.

Після містечка Адігені, останнього населеного пункту перед гірською Аджарією, заповідник хороших доріг закінчився і я вперше відчув, що таке справжні гірські дороги.

Того вечора я вирішив заночувати в лісі не доїжджаючи до перевалу Годердзі, або, якщо пощастить, досягти верхівки й розгорнути табір там.

Ще не знаючи про славу цього перевалу, я не переймався перспективою залишатися тут на самоті після заходу сонця.

Найцікавішою пам'яткою в околицях був скам'янілий ліс, зазначений на офіційних туристичних картах.

Коли я під'їхав до Зарзми – останнього населеного пункту перед перевалом – до заходу сонця залишалося не більше півгодини. Тому, звернувши з основної траси й піднявшись кам'янистим узвозом, я постукав у двері монастиря.

Під монастирською охороною

Батура повільно обходить свої володіння. Величезний, тихий, мовчазний азіат.

Коли я приїхав, він спав. Йому не було діла до гостя, доки той не опинився на шляху його ранкового обходу.

Такі собаки не чіпають своїх, але Батура поки не знає, що я свій. І ось мокра морда ткнулася мені в пах.

- Доброго ранку, Батуро!

Пес не витрачає часу на зайве спілкування. Він підходить мовчки, і ти застигаєш навшпиньки.

- Батуро, я свій, Батуро, все гаразд! - кричиш йому пошепки.

Він не гавкає та не починає тебе їсти. Він просто чекає команди.

- Свої, Батуро! Свої! - чую позаду веселий голос одного з ченців.

Пес підводить голову.

Добрими мокрими очима величезна вівчарка дивиться на мене.

Тепер я спокійний.

Господар знає, що в домі сьогодні гість. А вдень він знову спатиме, зрідка розплющуючи одне око й висунувши ніс зі своєї келії.

Люди приходять і йдуть: прочани, гості, мандрівники. А Батурі - нічному сторожеві - немає діла до цієї мирської суєти.

Батура - монастирський сторож

День ченця

Хтось робить це раз на рік, хтось - усі триста шістдесят п'ять... Сьогодні всі ми схожі в одному: розгрібаємо щєбінь, чистимо доріжки, думаємо про Бога.

Піднімаємося в гору, носимо каміння, думаємо про Бога.

Косимо сіно, просимо спасіння, думаємо про Бога.

Насправді я не знаю, про що думає кожен із нас.

Після роботи сідаємо обідати в одному із сільських будинків.

Трапеза проста - картопля, овочі, соління, хліб.

- Чому ти не доідаєш? - спитав мене, посміхаючись, один молодий монах. - Якщо не доідатимеш - у тебе дружини гарної не буде.

- Дружини гарної не буде? Хто тобі таке сказав?

- Не знаю. Нас у дитинстві так вчили, - відповідає він.

- А ти чому тоді в дитинстві не доідав? - відбив я.

- Тому що... - посміхнувся він відчужено, ховаючи за усмішкою щось інше. - Тому що...

За столом усі посміхаються, але ніхто чомусь не дивиться на мене. Один утупився в тарілку, інший дивиться убік.

- Тому що, тому що, тому що, тому... - повторює монах задумливо, відвівши очі й вистукуючи пальцями по столу уривчастий ритм.

«Я прийшов сюди через пісню»

О пів на сьому ранку, зайшовши до трапезної, я з подивом почув, як хтось співає італійською арію з «Принцеси Турандот»:

- Nessun Dorma!.. І нехай ніхто не засне!.. Але секрет мій захищений в мені, і ніхто не дізнається мое ім'я... Лиш біля вуст твоїх я вимовлю його і розвію тишу, і ти станеш моею!

Кілька голосів приєднуються до самотнього тенора, який сховав своє колишнє ім'я під церковним - Діонісій.

- Ніхто не дізнається його імені... І всі ми повинні померти, померти! - вступає за ним хор ченців.

Тут, у Зарзмі, всі вони: актори, співаки, архітектори - прийняли постриг і назавжди відмовилися від спокус світу.

«Nessun Dorma!.. Нехай ніхто не засне!» - співає отець Діонісій. «І секрет його прихований у ньому, і ніхто ніколи не дізнається його таємниці», - веде за ним хор.

- Ні, я не збираюся ставати ченцем. Хоча, можливо, коли-небудь і зміню свою думку... - каже шістнадцятирічний Лука, який приїхав до Зарзми на час літніх канікул.

- А я прийшов сюди через пісню, - каже його ровесник на ймення Саба. Юний тбілісець збирається стати барабанщиком і проводить літо з людьми, які розуміються на музиці.

Молоді грузини приїжджають сюди на літо, щоб восени повернутися до звичайного життя.

А вже з листопада дорогу до перевалу буде закрито, і до самої весни ніхто зі сторонніх не потрапить у монастир.

І поки ченці виконують арію з відомої опери, я згадую Вардзію – цей «Монастир троянд», все мистецтво і всі таємниці якого загинули століття тому. Тієї миті я подумав: якщо дух Вардзії і залишився жити десь в Грузії, то це місце – Зарзма.

Маршрут 3

Через гірську Аджарію до ущелини Мачахела

Вовки, рушниці й відчайдушна гостинність

Географическая наука должна сознаться, что о некоторых частях турецкой Грузии она знает меньше, чем о внутренности Африки.

Нотатки кавказького відділу Імператорського російського географічного товариства, Тифліс, 1876

Молоко Годердзі

Ви пробували молоко з пасовиськ Годердзі? А з нього масло – ніжне й солодке, зі свіжих густих вершків, щойно збите руками аджарських бабусь? Це масло тут називають каймагі.

А солоний густий нагбіборо – сметану та сир, що кілька годин тушкувалися в печі, приготовані саме тут, на перевалі, з молока Годердзі?

Ситно, в'язко, і ти сидиш, немов приклеений, думаючи: «Як же було смачно... Але хіба можна тепер проковтнути щось іще?»

А ви пробували тумани Годердзі?

Тумани, що ковтають будь-яке світло та будь-який крик?

Тумани, що опускаються з приходом сутінків та огортають вас, як вата, як губка, як молоко...

Так от, якщо ви заблукали вночі на перевалі Годердзі, спробуйте якомога швидше дістатися дороги. Тому що тоді, можливо, вам пощастить і хтось із подорожніх підбере вас.

Адже жоден тутешній мешканець нізащо не стане вештатися там після заходу сонця. І не дай бог, залишившись на самоті, почути, як крізь густе молоко долинає звук, який жахає будь-якого аджарця. Тому що вночі на перевал виходять вовки Годердзі.

Перший мулла

Аджарія – місцевість, про яку сотні років в Європі не було відомо практично нічого. Цю територію мандрівники XIX століття називали Турецькою Грузією. Більша частина цих земель залишилася в руках турків і донині.

Мандрівники, озброєні гострим пером і тверезою головою, рідко добиралися сюди.

На перший погляд, цей край здається не настільки цікавим, як знамениті Сванетія і Хевсуретія, з їхніми стародавніми вежами і шекспірівськими історіями вікових вендет.

Якщо там кожна вежа оповідає свою історію, то тут драматичні герої не так часто потрапляють в об'єктив... Не тому, що в Аджарії бракує цікавих персонажів (бо їх, як читач незабаром переконається, якраз удосталь). Справа в тому, що у світі рекламних проспектів і впізнаваних брендів обличчя Аджарії майже неможливо передати одним реченням, прикріпити зрозумілий слоган, цінник і поставити на вітрину.

У позаминулому, галантному, столітті Аджарія мала погану славу краю, повного розбійників.

Але графиня Уварова (одна з найвідоміших кореспонденток Імператорського географічного товариства, яка подорожувала тут півтора століття тому) захищає цей народ елегантно й навіть дещо грайливо: «Об Аджарии и аджарцах весьма мало писали; серьезного исследования края и народа вовсе не существует, но взгляды и мнения о народе весьма различны: многие из местных служащих представляют их рыцарями чести, благородства и неустрашимой храбрости; другие называют их разбойниками и грабителями. Думаю, что оба мнения преувеличены и что аджарцы просто горный, неустрашимый народ, выросший среди неприступных гор; народ еще совершенно не испорченный цивилизацией, но который на своем веку перенес столько притеснений, набегов и войн, что он не может так скоро забыть прежних порядков и должен иногда поразбойничать, нападая на проезжих, угоняя лошадей, умышляя невест».

У наші дні мені не доводилося зустрічати людину, яка розповідала б про гірську Аджарію щось, окрім невиразних чуток.

Цей маловивчений край починається за кілька кілометрів від монастиря Зарзма. Там, де біля перевалу Годердзі звучить крик першого мулли.

* * *

Десь удалині ледь вловимо, потім голосніше пролунав протяжний крик.

Я довго прислухався і спочатку не міг зрозуміти природу цього звуку. Довгий зойк, схожий чи то на стогін, чи то на поклик, здався мені віддалено знайомим. Він долинав зліва, з боку ущелини.

Затихав, потім звучав із новою силою.

Раптом я впізнав цей звук – так кричить мулла, скликаючи правовірних на молитву.

Тут, у Грузії, я почув його вперше. Зупинившись на краю ущелини, я завмер, намагаючись розгледіти обриси мінарету.

Але туманом так затягло дорогу, що в десяти метрах було геть нічого не видно, тільки чутно дзвоники корів і ковзання велосипедних шин по камінню.

Чудернацька гостинність

Кам'янистий спуск, який почався після перевалу Годердзі, довелося долати під проливним дощем. Я спустився з перевалу мокрий із голови до п'ят, вкритий багном настільки, що набув світло-коричневого відтінку, подібного до кольору маскувальної форми солдатів, які ведуть бойові дії в пустелі.

Мое обличчя теж було вкрите суцільним шаром грязюки. Протирати окуляри, заліплені густим розчином глини та коров'ячого посліду, було неможливо, тому час від часу доводилося відривати одну руку від керма і вказівним пальцем знімати бруд із правого скельця, а вже за кілька секунд проробляти ту саму операцію з лівим.

У такому вигляді я прибув до містечка Хуло недільним липневим днем.

Звістка про велосипедиста в природному камуфляжі, який питає дорогу до готелю, певне, обігнала мене, тому що, коли я під'їхав до місця призначення, директор уже чекав на порозі.

Гірська дорога біля лісу Самсмело

– Маєте душ? – спитав я.

Господар (звали його Дато) закивав, доброзичливо всміхаючись.

– Гарячий?..

Він знову закивав, цього разу врочисто.

– А ще мені потрібен буде душ для цього «хлопця». – Я вказав на велосипед.

У погляді Дато – подив.

– Кран. Кран на подвір'ї є? – уточнив я, не бажаючи з першої ж хвилини випробовувати на цій людині своє почуття гумору, в адекватності якого я сам іноді сумніваюся.

– Кран там, – сказав господар, вказуючи пальцем у напрямку двору.

Після душу я розраховував провести час за вечерею з представником місцевого туристичного департаменту, який повинен був розповісти про всі визначні пам'ятки гірської Аджарії.

В першу чергу мене цікавив скам'янілий ліс, зазначений на офіційній карті.

– Там є скам'янілі дерева і навіть цілі будинки! – стверджувала знайома екскурсовод, яка, щоправда, сама ніколи не відвідувала ці краї.

У столиці така сумнівна поінформованість мене аніскільки не турбувала; всю необхідну інформацію я розраховував отримати на місці.

– Так, я знаю, про що ви... Приїжджайте, розповім усе, – відповів по телефону чоловік, який розмовляв ідеальною англійською.

Мене дуже втішило, що місцевий туристичний офіс очолює не грузин, а американець: представник нації, за своєю природою більш організованої і прагматичної.

Щойно я вибрався з душу, як службовець турдепартаменту зателефонував сам, повідомивши, що чекає мене на площі перед готелем.

Перевдягнувшись у чистий одяг, я поклав до кишені блокнот і, замкнувши двері на два замки, пішов на рандеву.

Привітність господаря, ключі (предмет, який вперше за останні тижні опинився в моїй кишені), а також присутність представника офіційної туристичної служби, який прибув до Грузії у складі американських Peace Corps, розвіяли найменші сумніви в надійності цього місця.

«Аджарцы называют свое государство и свою религию татарскими. Из других народов они знают грузин, русских и френгов (европейцев). Первые

олицетворяют христианскую религию, вторые могущество, а третьи – мудрость», – ішлося в путівнику, виданому в Тифлісі наприкінці XIX століття.

Американець Патрік (так звали туристичного експерта) чекав на мене біля зеленого ГАЗика.

Це був молодик із ледь окресленими вусиками. Патрік вийшов з автівки на милицях – ліва нога була в гіпсі.

– Що ти знаєш про скам'янілий ліс? – спитав я після ритуальних вітань, розмов про погоду та інші речі, про які личить говорити в перші хвилини знайомства.

– Скам'янілий ліс? – перепитав Патрік. – Де це?

Як виявилось, за кілька місяців у Грузії Патрік не лише непогано опанував грузинську, але й заразився місцевим синдромом «розберемося на місці», ознаки якого я вже діагностував і в себе.

Перша складність, із якою ми стикнулися, була лінгвістичною.

Термін «скам'янілий» не знайомий більшості грузинів, навіть тим із них, хто добре володіє російською.

Бесіда з тутешніми мешканцями велася російською мовою, якої Патрік не знав. Слово, значення якого співрозмовникові було невідомо, він сприймав за інший епітет, щось на кшталт «чарівний» або «зачарований». А оскільки ніхто не хотів зізнаватися в тому, що перекладає, користуючись виключно інтуїцією, усі кивали головами і вказували пальцями в бік якогось лісу в околицях. Усі вони тицали пальцями в різні боки...

Розмова ставала емоційнішою, особливо в ті хвилини, коли до нашого кола приєднувався новий співрозмовник і діалог переривався реплікою: «Звідки ти, брате?»

Коли з'ясовувалося, що гість приїхав з Києва, традиційно звучало наступне запитання: «Ну як там Хрещатик?»

Іноді співрозмовник у своїх ностальгійних спогадах добирався до моєї вулиці, намагаючись знайти й там спільних знайомих. І знов треба було починати від самого початку...

Патрік спостерігав за нами з відкритим ротом і час від часу просив перекладати.

З радісною інтонацією я відповідав американцю, що все йде чудово, але ніхто з присутніх не має ні найменшого поняття про скам'янілий ліс.

Тутешні, здогадавшись нарешті, що, попри демонстративну радість від розмови, я абсолютно не задоволений відповідями, вирішили долучити до участі в нашому клубі «Що? Де? Коли?» свіжі сили.

– Гаразд, зараз покличемо Малхаза. Він там полює. Він мусить знати, – сказав один із них.

Малхаз говорив російською ліпше за інших і, здавалося, з перших слів зрозумів, про що йдеться.

– Це дуже далеко. Треба їхати верхи, – сказав Малхаз. – Я дістану коней, араа проблема, немає проблем... А поки ти зупинишся у мене.

Похитавши головою, я повідомив, що вже оселився в готелі й виселятися звідти не збираюся, проте охоче повечеряю з ним, щоб обговорити деталі завтрашньої подорожі.

– Ти житимеш у мене. Там і поговоримо, – заявив Малхаз.

– Ні, дорогий, – усміхнувся я, – жити я в тебе не буду.

– Ні, будеш.

– Не буду.

– А я кажу – так.

Розмова ставала складнішою, і, щоб виграти час, довелося притаїтися покірним.

Обіцяти – не значить одружитися, і я вирішив учинити, як персонаж арабської байки, у якій він обіцяв шахові змусити свого віслюка за двадцять років визубрити Коран. Адже за цей час обов'язково що-небудь зміниться: або віслюк здохне, або шах опражеться, або він сам.

У моєму випадку я вирішив потягнути час до завтра.

– Зробімо так: коли вже так сталося, то сьогодні поживу в нього... А завтра – переїду до тебе. Домовились?

Малхаз кивнув. Я облаштувався на передньому сидінні його машини, і ми під'їхали до готелю Дато.

Новоспечений гід першим вибіг із машини, підскочив до господаря і про щось заговорив із ним.

Малхаз усе робив якось занадто різко: кутив, кермував, говорив, ходив. Його різкі рухи з перших хвилин почали дратувати навіть мене – людину геть не меланхолійного складу.

За кілька хвилин досить жвавої, але зовсім не дружньої бесіди, Малхаз переможно обернувся до мене.

– Все, ми можемо їхати – забирай речі!

– Чекай, я не хочу забирати речі! Ми ж домовилися з тобою, здається?

– Послухай, дорогий, навіщо тобі жити в готелі? Якщо можна... у друзів?

– Я не маю права поїхати просто так... – промовив я, дивлячись на Дато. Наметив я згадав, у якому стані залишив душ у його готелі, і пережив несподіваний напад ніжності до господаря.

– Ні, тепер уже не треба! – перебив Дато. – Забирай речі і йди до нього!

Я подивився на нього здивовано.

– Дато, в чому річ? Тобі що, не потрібні гроші?

Останній аргумент мав би справити чудодійний вплив на будь-якого власника готелю.

Цієї миті в розмову вступив Малхаз, жваво жестикулюючи, знову взявшись щось пояснювати.

Я вже знав, що дозволити Малхазу розмовляти з Дато означає поставити під загрозу мої плани.

– Годі сперечатися! – вигукнув я. – Дозвольте мені самому вирішувати, де ночувати!

Але жоден з них вже не чув мене...

Навколо зібрався невеликий натовп.

Люди спостерігали мовчки, зосереджено, без тіні посмішки на обличчях.

Я спробував втихомирити скандалістів. Обійнявши обох за плечі, я сказав: – Дато, я залишаюся! Малхаз, ми повечеряємо, а ввечері я повернуся до готелю... Гадаю, ніхто не заперече?

Відповідь здавалася абсолютно очевидною. Як може директор готелю (на вигляд розсудливий літній грузин) відреагувати на розумні аргументи, які до того ж обіцяють йому прибуток? Та певне ж – згодою!

Але я помилявся...

– Давай сюди ключі! – відрізав Дато.

– Як це – «давай ключі?»

– Давай ключі і їдь із ним, – безапеляційно заявив той.

У цей момент до нас підкотила поліцейська машина з увімкненою блимавкою. Малхаз і Дато самі підійшли до вікон авто й почали щось пояснювати поліціантам. Після розмови, що тривала кілька хвилин, останні поїхали геть.

Я вирішив, що поява людей у формі втихомирила обох і грузинська гостинність візьме гору над дивними аджарськими традиціями палко ревнувати гостей до нових знайомих.

- Що ж, Дато... - сказав я, дивлячись при цьому на Малхаза, - я відійду ненадовго поговорити з цією людиною... І потім повернуся до готелю.

- Давай ключі! - пролунала відповідь.

- Чорт забирай! Я ж ваш гість! - довелось ужити останній аргумент.

Гість на сході вважається божественним посланцем. І Дато не міг не дослухатися такого аргументу! Ніколи раніше я не вимовляв нічого подібного вголос.

Це був останній козир. Вимовити «я гість» в Грузії - все одно що сказати «це - твій обов'язок» солдатові, який відступає, або «я - твій батько» неслухняній дитині, або ж «ти - моя дружина», самі знаєте коли... Геть позбавлені сенсу ті суперечки, у яких вдаються до останніх аргументів.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<http://www.litres.ru/oleks-y-bobrovnikov/krayami-gruz-u-poshukah-skarbu-kra-ni-vovk-v/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Назва Тбілісі за часів російського володарювання.

2

Слово «кава», як і «майдан», зрозуміле і українцеві, і грузину без перекладу, адже цими двома мовами вони звучать однаково.